

Dobrosław Mańkowski¹

Tomasz Lenkiewicz²

Radosław Kossakowski³

Historia sportu wojskowego w Polsce – analiza instytucjonalna

W artykule przedstawiono historię sportu wojskowego w Polsce, analizując jego znaczenie w okresie od momentu odzyskania niepodległości w 1918 r. po współczesność. Sport wojskowy od zawsze służył budowaniu tożsamości narodowej i przygotowaniu obronnemu. W Międzywojniu silnie związany z wojskiem, sport przechodził kolejne transformacje w czasie PRL, gdy stał się elementem propagandowym i instrumentem ideologicznym. Po 1989 r., w okresie transformacji ustrojowej, powiązania te osłabły, a wojskowe kluby sportowe utraciły wsparcie finansowe. Kolejne reformy pozwoliły na powstanie centralnych struktur, takich jak Centralny Wojskowy Zespół Sportowy, które wzmocniły status żołnierzy sportowców. Obecnie sport wojskowy ma na celu wspieranie karier dwutorowych, tj. łączenia sportu z karierą wojskową. Autorzy podkreślają również rolę, jaką sport wojskowy odgrywa w promowaniu wartości patriotycznych i tożsamościowych oraz tworzeniu wizerunku przyjaznej, ale silnej armii. Zmieniające się konteksty społeczne, od politycznych po ideologiczne, mają wpływ na sposób funkcjonowania sportu wojskowego, a jego proobronna funkcja nabiera znaczenia w obliczu współczesnych zagrożeń geopolitycznych. Artykuł wskazuje na trwałość relacji między sportem a wojskiem oraz na wzrastające zainteresowanie wojskiem w debacie publicznej. Ramę teoretyczną rozważań wyznacza koncepcja instytucjonalna Douglasa Northa.

Słowa kluczowe: sport wojskowy, historia sportu, Wojsko Polskie, kluby wojskowe

The History of Military Sports in Poland – Institutional Analysis

This article explores the history of military sports in Poland, examining its significance from 1918, when Poland regained independence, to the present. From the outset, military sports served to build national identity and defense preparedness. Strongly tied to the

¹ Uniwersytet Gdański, dobroslaw.mankowski@ug.edu.pl.

² Uniwersytet Gdański, tomasz.lenkiewicz@ug.edu.pl.

³ Uniwersytet Gdański, radoslaw.kossakowski@ug.edu.pl.

military during the interwar period, sports were later transformed during the socialist era (PRL) into propaganda and ideological tools. Following the political transformation of 1989, military sports lost financial backing as the state restructured. Subsequent reforms led to the establishment of centralized structures, such as the Central Military Sports Team, which enhanced the status of soldier-athletes. Today, military sports focus on supporting dual careers, combining sports with military service. The authors emphasize the role of military sports in promoting patriotic and identity values while fostering a friendly yet strong image of the armed forces. Changing social contexts, from political to ideological, influence the operation of military sports, and its pro-defense function gain importance in light of contemporary geopolitical threats. This article highlights the enduring link between sports and the military, as well as the growing interest in the military within public discourse. The theoretical framework used by the authors is Douglas North's institutional concept.

Keywords: military sports, sports history, Polish Army, military clubs

Wprowadzenie

Sport, wychowanie fizyczne i kultura fizyczna w swojej historii są związane z przysposobieniem wojskowym, obronnością oraz wojskiem (Wohl 1979; Wryk 2016; Wolsza 2018). Komercjalizacja, mediatyzacja i profesjonalizacja sportu zmieniała jego relację z szeroko pojętą wojskowością, ponieważ sport – w swoim zawodowym wydaniu – stał się przede wszystkim gałęzią gospodarki i rozrywki, służącą generowaniu zysków. Nie oznacza to, że obszar sportu nie wiąże się już z wojskowością. Nadal istnieją wojskowe kluby sportowe, żołnierze są sportowcami, biorąc udział zarówno w igrzyskach olimpijskich, jak i zawodach krajowych oraz międzynarodowych związanych ze strukturą sportu wojskowego. Do największych tego typu zawodów należą światowe wojskowe igrzyska sportowe organizowane przez Międzynarodową Radę Sportu Wojskowego (ang. International Military Sports Council, CISM).

Dotychczas w literaturze przedmiotu ukazywały się prace dotyczące sportu wojskowego, jednak w okrojonym zakresie. Głównie były to teksty historyczne i odwołujące się do studiów przypadku, np. poszczególnych organizacji (Gawkowski 2013). Sport wojskowy był także opisywany jako część systemu sportu w różnych krajach (Pasko 2012; Girginov 2009), pełni on bowiem rozmaite społeczne role i funkcje, dlatego uwzględnienie kontekstu społecznego, ale i politycznego, jest niezbędne w badaniach nad tym zagadnieniem. Obecnie również w Polsce sport wojskowy zyskał nowe oblicze. W tym kontekście znaczenie relacji sport – wojsko nie zostało jeszcze gruntownie zbadane, toteż niniejszy artykuł ma częściowo tę lukę wypełnić.

Celem tekstu jest przybliżenie historii oraz relacji sportu z wojskiem w Polsce od 1918 r. do czasów współczesnych i ukazanie specyfiki zależności, które mają wpływ na zmiany instytucjonalne w strukturze sportu wojskowego. W tym zakresie wykorzystano koncepcję Douglasa Northa (1991) dotyczącą instytucji i ich zmian. Przedstawiono także rolę, znaczenie społeczne, wraz z kontekstami, w których powstawały, istniały i funkcjonowały główne organizacje odpowiadające za sport wojskowy w Polsce, tj. wojskowe kluby sportowe lub cywilno-wojskowe kluby sportowe. Samą relację wojska ze sportem (sportu z wojskiem) uznano za pewien rodzaj instytucji społecznej, swoisty dominujący sposób myślenia o sporcie wojskowym. North (1981) wskazywał, że zmiany instytucjonalne (w tym dotyczące struktury organizacji) łączą się z teoriami ideologii jako spójnego poglądu na świat, co w odniesieniu do relacji sportu i wojska ma fundamentalne znaczenie. Zmiany polityczne, ideowe wywierały wpływ na jej kształt. Co więcej, zmiany mogą być „obiektywne” i „subiektywne” (lub zewnętrzne/niezależne albo wewnętrzne/zależne od instytucji), a w przypadku powiązania sportu z wojskiem w Polsce obie zmiany występowały w omawianym okresie. „Obiektywne” zmiany wynikały np. z nowego ładu społecznego po II wojnie światowej w Europie, „subiektywne” zaś z transformacji ustrojowej po 1989 r.

W instytucjonalnej historii sportu wojskowego w Polsce wyodrębnia się cztery okresy: Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939), Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1945–1989), transformację ustrojową (1990–2004), współczesność (od 2004 r.). Sam okres PRL jest podzielony na trzy fazy związane ze zmianami polityki socjalistycznych władz, w tym w odniesieniu do sportu i wojska. Natomiast cezura 2004 r. wskazuje ważną instytucjonalną zmianą, jaką była akcesja Polski do Unii Europejskiej.

Wyróżnione wyżej okresy historyczne wiążą się ze społeczno-politycznymi zmianami instytucjonalnymi funkcjonowania wojskowych klubów sportowych. Nie uwzględniono w nich II wojny światowej jako odrębnego okresu, gdyż wówczas sport funkcjonował zupełnie poza głównym nurtem życia społecznego, a ponadto został on już dość dobrze opisany (Wryk 2016; Wolsza 2018; Matuchniak-Mystkowska 2021).

Sport wojskowy w latach 1918–1939

Sport, kultura fizyczna i wychowanie fizyczne na nowo kształtowały się w niepodległej Polsce. Tak jak inne obszary życia społecznego, sport musiał stworzyć struktury organizacyjne, których brakowało wskutek polityki zaborców. W odbudowywanej, nowo powstającej państwowości sport był bezpośrednio połączony z kulturą fizyczną, wychowaniem fizycznym oraz obronnością kraju – przysposobieniem wojskowym. Miało to znaczenie w kontekście zarówno tworzenia struktur wojskowych, jak i edukacji czy sportowego życia społecznego. Ówczesne elity uznawały, że powiązanie

sportu z wojskiem jest najlepszym rozwiązaniem. W tym okresie wojskowe kluby sportowe (WKS) oraz cywilno-wojskowe kluby sportowe (CWKS) należały do najsilniejszych organizacji sportowych w obszarze działalności sportowej. Trzeba podkreślić, że sytuacja ekonomiczna kraju nie sprzyjała wdrażaniu innych rozwiązań. W porównaniu do innych krajów europejskich Polska znajdowała się w dużo trudniejszej sytuacji ekonomicznej, a budowanie gospodarki było głównym politycznym celem polskich rządów. Osłabiona gospodarka miała również wpływ na stan polskich sił zbrojnych. Według danych Wojsko Polskie liczyło wtedy ok. 300 tys. żołnierzy (30 dywizji piechoty, 10 brygad kawalerii, 6 pułków lotniczych, kilkadziesiąt okrętów wojennych). Ponadto wyposażenie w sprzęt wojskowy było niezadowalające. Dlatego też idea łączenia różnych obszarów życia społecznego (w tym sportu i wojskowości) miała swoje racjonalne uzasadnienie (Matuchniak-Mystkowska 2021; Wolsza 2018; Wryk 2016; Jaczyński 2016; Szujecki 2012).

W analizowanym okresie rozwój sportu i kultury fizycznej można podzielić na dwa etapy: 1918–1925 oraz 1926–1939. W każdym z nich rola Sił Zbrojnych RP miała szczególne znaczenie w ich kształtowaniu, przede wszystkim po 1926 r., kiedy to resort spraw wojskowych przejął kontrolę nad sportem. Trzeba jednak podkreślić, że wkrótce po odzyskaniu niepodległości przez Polskę sport włączono do struktur wojskowych i związane z obronnością kraju (Matuchniak-Mystkowska 2021; Półchłopek 2002; Gaj, Woltmann 1997). Tu należy upatrywać początku ścieżki zależności (ang. *path dependence*) łączącej sport i wojsko jako pewnej instytucji (North 1991). Każde kolejne zmiany instytucjonalne zostały zainicjowane w tym miejscu i odnosiły się do początku historycznego powstania organizacji formalnych oraz instytucji sportu wojskowego.

Sport, oprócz powiązania z wojskiem, funkcjonował przy zakładach przemysłowych (robotnicze kluby sportowe), posterunkach policji, samorządach gminnych czy też związany był z organizacjami mniejszości etnicznych, czego przykładem są żydowskie kluby sportowe (Sowa 2021; Szujecki 2012; Gawkowski 2013).

Aktywne uprawianie sportu dotyczyło nielicznej części społeczeństwa – głównie mieszkańców miast. W okresie 1918–1939 sport na obszarach wiejskich prawie nie istniał (w tamtym czasie 70% społeczeństwa polskiego mieszkało na wsi, por. Zimnoch 2022; Jaczyński 2016). Sytuacja ta wynikała z dużego społecznego rozwarstwienia, polityki i ekonomii państwa oraz braku infrastruktury sportowej na wsiach. Dodatkowo oddziaływały tu różnice społeczne odziedziczone po okresie rozbiorów – na obszarach w każdym z trzech zaborów było inaczej. W przypadku terenów przynależnych wcześniej do carskiej Rosji ludność wzbraniała się przed sportem, a wręcz była do niego zniechęcona (Zimnoch 2022). W drugiej połowie lat 30. XX w. próbowano zintensyfikować działania i silniej wprowadzać sport na wsi, jednak wiązało się to bardziej z przysposobieniem wojskowym aniżeli samą pracą nad aktywnością fizyczną mieszkańców wsi (Małolepszy 2015). Prawdziwego

umasowienia kultury fizycznej na tych obszarach dokonały dopiero władze socjalistycznej Polski w latach 1945–1989 (Kurkowska-Budzan, Stasiak 2016).

W 1919 r. w Poznaniu z inicjatywy Eugeniusza Piaseckiego powstała pierwsza instytucja edukacyjna poświęcona sportowi – Katedra Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej przy Uniwersytecie Poznańskim, później zmieniona na Studium Wychowania Fizycznego. W 1921 r., również w Poznaniu, powołano Centralną Szkołę Wojskową Gimnastyki i Sportu (CSWGiS). Kształciła ona specjalistów od gimnastyki, boks, szermierki i lekkiej atletyki. Istotne znaczenie miała właśnie ta druga instytucja, gdyż wiązała cywilów z wojskiem, zajmując się edukacją przyszłych kadr instruktorsko-trenerskich. Polityka państwa wymuszała wprowadzanie kadr cywilnych na obszary wojska i odwrotnie. W 1930 r. CSWGiS została przekształcona w Centralny Instytut Wychowania Fizycznego w Warszawie, aby później stać się Akademią Wychowania Fizycznego (Matuchniak-Mystkowska 2021; Szujewski 2012). Organizacje te tworzyły otoczenie instytucjonalne dla wojskowych organizacji sportowych.

Powiązanie sportu z wojskiem było na tyle silne, że odbywający się w 1923 r. I Polski Kongres Sportowy został objęty patronatem premiera i ministra ds. wojskowych Władysława Sikorskiego. Samo zaś wydarzenie odbyło się w Szkole Podchorążych w Warszawie. Wojskowe wpływy w sporcie obrazuje umiejscowienie sportu przy resorcie spraw wojskowych czy powołanie do życia Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW), a także Rady Naukowej Wychowania Fizycznego jako ciała doradczego rządu polskiego. Powiązania te sprawiły, że wiele wysokich stanowisk w tych instytucjach zajmowali oficerowie Wojska Polskiego, włączając w to Polski Komitet Olimpijski (PKOl), którego prezesem był płk dypl. Kazimierz Głabisz (Wryk 2016; Szujewski 2012; Ciosek 2010). Przykład ten pokazuje ich pozycję społeczną w okresie II RP, kiedy to zajmowali oni wiele stanowisk: premierów, wojewodów, starostów i innych urzędników państwowych (Kusiak 1992; Matuchniak-Mystkowska 2021).

Sport stanowił element polityki państwa w kwestii obronności. Obrazują to różnego typu odezwy, apele, przemówienia, w których podkreślano rolę sportu – nawet szachowego – w gotowości wojennej. Istotnym wymiarem propagandowym było nazwanie stadionu przy ulicy Łazienkowskiej w Warszawie imieniem Wojska Polskiego czy nadanie imienia marszałka Józefa Piłsudskiego Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie (Matuchniak-Mystkowska 2021; Wolsza 2018; Wryk 2016; Szymański 1995).

W tym kontekście funkcjonowanie powstałego w 1936 r. Funduszu Obrony Narodowej (FON) należy analizować w jego powiązaniu ze sportem. Celem tej instytucji było pozyskiwanie środków finansowych na zakup uzbrojenia i rozbudowę produkcji broni w Polsce. Stąd podczas wydarzeń sportowych propagowano przekazywanie wsparcia na rzecz FON. Ponadto dzięki poparciu PUWFiPW, polskich

związków sportowych i PKOl przekazywano do niego środki finansowe, które miały być przeznaczone na nagrody finansowe za sukcesy sportowe. Fundusz wspierano także m.in. przez organizację różnego rodzaju imprez sportowych, np. meczu piłkarskiego artyści i dziennikarze kontra żołnierze (Wryk 2016).

Analizując instytucjonalny obszar sportu w latach 1918–1939, należy podkreślić rolę PUWFiPW. Instytucja ta miała takie zadania, jak: kierowanie i nadzorowanie rozmaitych działań związanych ze sportem i wychowaniem fizycznym, upowszechnianie ich oraz przygotowanie młodzieży do służby wojskowej (Matuchniak-Mystkowska 2021; Ciosek 2010). W związku z tym była to wówczas najważniejsza organizacja kontrolująca, koordynująca i tworząca sport w kraju.

Pośród organizacji sportowych funkcjonujących przy armii to właśnie wojskowe kluby sportowe stanowiły rdzeń sportu wojskowego. Świadczy o tym wydana przez ministerstwo spraw wojskowych instrukcja, która zobowiązywała te kluby m.in.: do rozwijania i upowszechniania sportów masowych poza strukturami wojska, współpracy z innymi organizacjami sportowymi czy skupienia się na usportowieniu młodzieży. Ponadto WKS-y miały zajmować się kadrą zawodową żołnierzy trenujących wyczerpująco wybraną dyscyplinę sportową, np. kajakarstwo, szermierkę, boks. Aby mogły funkcjonować, resort stworzył Związek Wojskowych Klubów Sportowych (ZWKS), „którego zadaniem było ujednolicenie działalności sportowej w wojsku” (Szustakowski online). Organizacja ta była „głównym dysponentem rozdziału środków finansowych na poszczególne kluby, do których mogli należeć również cywile. Jednak podstawę finansową działalności sekcji wyczynowych WKS-ów stanowiły składki członkowskie i dochody z organizacji imprez sportowych” (Szustakowski online).

Dane liczbowe dotyczące WKS-ów świadczą o ich kluczowej roli w rozwijaniu aktywności sportowej. W latach 1919–1923 powołano 97 klubów sportowych przy Wojsku Polskim. Finalnie było ich 110 z 284 sekcjami sportowymi w 1939 r. Do największych z nich należały: Legia Warszawa, WKS Kadra Rembertów, WKS Wawel Kraków, wileńskie Pogoń i Śmigły oraz gdyńska Flota. Spośród 363 olimpijczyków prawie 42% miało wykształcenie wyższe i oficerskie wojskowe. Sam WKS Legia był reprezentowany przez 22 olimpijczyków. Natomiast 35 innych olimpijczyków reprezentowało swoje macierzyste jednostki wojskowe (Wryk 2016).

W trudnej sytuacji polityczno-ekonomicznej II RP usytuowanie sportu w strukturach wojska było uzasadnione. Wpisywało się w europejskie rozwiązania, czego przykładem są takie kraje, jak: Republika Weimarska, Francja czy Wielka Brytania (Reichel 1999; Mason, Riedi 2010). Funkcja sportu przejawiała się ponadto w ideowej wizji żołnierza Wojska Polskiego, który nie tylko bronił ojczyzny, lecz także godnie ją reprezentował na międzynarodowych zawodach. Siły zbrojne, zmagające się z wieloma problemami, musiały kreować ideę związaną zarówno z zewnętrznym bezpieczeństwem kraju, jak i wewnętrzną działalnością na rzecz społeczeństwa polskiego. Powstawał więc pewien wzorcowy typ polskiego żołnierza, który był

jednocześnie utalentowanym sportowcem, reprezentującym ojczyznę w rywalizacji sportowej. Sport stawał się więc nośnikiem ideologicznym w tworzeniu mitu tzw. żołnierza ułana i żołnierza sportowca – bardziej nowoczesnego w obliczu międzynarodowych zmian społecznych.

Polska Rzeczpospolita Ludowa (1945–1989)

Na potrzeby analizy instytucjonalnej historii sportu wojskowego w Polsce Ludowej przyjęto następujące cezury: 1945–1956, 1956–1980, 1980–1989. W każdym z tych okresów bowiem inaczej prowadzono politykę państwa wobec sportu, inne były też realia społeczno-ekonomiczne. W analizie instytucjonalnej konteksty te są szczególnie istotne dla zrozumienia zachodzących zmian relacji sportu i wojska.

Lata 1945–1956

W czasie II wojny światowej polski sport poniósł ogromne straty zarówno wśród sportowców, trenerów czy działaczy sportowych, jak i w infrastrukturze (Matuchniak-Mystkowska 2021; Wolsza 2018; Wryk 2016). Kształtujący się po jej zakończeniu nowy system polityczno-społeczny tworzył całkowicie inne uwarunkowania funkcjonowania społeczeństwa polskiego. Według koncepcji Northa (1990, 1991) były to wpisujące się w ideologiczne podstawy rewolucyjne zmiany, które wywierały wpływ na instytucje i ich trwanie. Wojna światowa i nowy europejski ład przyczyniły się do dyskontynuacji zastanej ścieżki zależności, wyodrębniając nowe pole do tworzenia instytucji. Takie działania, jak reforma rolna czy nacjonalizacja przemysłu, były fundamentalnymi zmianami ustrojowymi w Polsce. Przemianom podlegały wszystkie dziedziny życia – z kulturą fizyczną i sportem włącznie. Przejmujące władzę w kraju nowe socjalistyczne siły polityczne podjęły działania zmierzające do ich podporządkowania organom państwowym. W tym zakresie Polska Partia Robotnicza (PPR) i Polska Partia Socjalistyczna (PPS) rywalizowały ze sobą o program odbudowy i kształtowania nowych form organizacyjnych polskiego sportu. Odrzucono przedwojenne „mieszczańskie” regulacje na rzecz rozwoju sportu zgodnego z ideą bezklasowego społeczeństwa socjalistycznego (Pasko 2012).

W pierwszych powojennych latach ścierały się ze sobą trzy koncepcje organizacji kultury fizycznej i sportu. Pierwsza oparta była na tradycji „sportu mieszczańskiego” i kontynuacji tradycji przedwojennych poprzez reaktywację Polskich Związków Sportowych oraz PKOl pod pośrednią kontrolą państwa, co wpisywałoby się w zmianę instytucjonalną o ewolucyjnym charakterze oraz utrzymywałoby ścieżkę

zależności, mimo okresu turbulencji i nowej rzeczywistości społeczno-politycznej. Druga, reprezentowana przez działaczy przedwojennego Związku Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych, wskazywała na konieczność organizacji kultury fizycznej i sportu w „Nowej Ludowej Polsce” pod ich zwierzchnictwem, przy minimalnej ingerencji państwa. Trzecia, rekomendowana głównie przez PPR przy poparciu ministerstwa obrony narodowej, głosiła konieczność budowy od podstaw nowych ram strukturalno-modelowych kultury fizycznej i sportu (Gaj, Woltmann red. 1999). Ostatnia propozycja wpisuje się w rewolucyjną zmianę instytucjonalną (North 1990, 1991), zrywającą z jakąkolwiek instytucjonalną przeszłością sportu.

Z względu na brak doświadczenia, kompetencji oraz odpowiednio przygotowanych kadr (szczególnie po stronie PPR) – wraz z postępującą marginalizacją członków PPS, wśród których znajdowali się działacze powiązani z szeroko rozumianym przedwojennym środowiskiem sportowym – doprowadzano do stopniowego przejmowania i adaptowania sowieckich wzorców organizacyjnych. Przede wszystkim sport miał stanowić narzędzie propagandowe i wychowawcze (Rajkiewicz 2019). Takie stanowisko ideologiczne reprezentowała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) powstała po wchłonięciu PPS przez PPR na Kongresie Zjednoczeniowym w 1948 r., stając się hegemonem na polskiej scenie politycznej w całym okresie Polski Ludowej (Dziurok i in. 2014).

Nowe władze podejmowały kolejne działania w celu zorganizowania kultury fizycznej i sportu w nowych strukturach organizacyjnych, spełniając wymogi socjalizmu. Stąd w 1949 r. utworzono Główny Komitet Kultury Fizycznej (GKKF)⁴, który podlegał prezesowi Rady Ministrów. Instytucja ta była nadrzędna wobec PKOl. W jej składzie znaleźli się przedstawiciele wszystkich resortów, a także zrzeszeń sportowych, organizacji społecznych oraz organizacji działających w obszarze kultury fizycznej (Gutowski 1965). Znaczącą pozycję w tym gremium zajmowali przedstawiciele dwóch resortów siłowych, nb. obywatele radzieccy: Józef Bardziłowski z ministerstwa obrony narodowej i Apolinary Minecki z ministerstwa bezpieczeństwa publicznego (przekształconego w 1954 r. w ministerstwo spraw wewnętrznych, dalej: MSW). Wyeksponowana rola obu działaczy stała się zapowiedzią późniejszej rywalizacji tych dwóch resortów w polskim sporcie. Umocniło to znaczenie państwa w obszarze kultury fizycznej i sportu, a w kolejnych latach również szczególnego ukierunkowania na sport wyczynowy (Gaj, Woltmann red. 1999). Istotnym elementem takiego stanu rzeczy było włączenie sportu w realizację planu 6-letniego z 1950 r., którego założenia miały przyczynić się do stabilizacji fundamentów socjalizmu w kraju.

⁴ W późniejszych dekadach okresu PRL zmieniającą nazwę na: Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki (GKKFiT, 1960), podzielony na Główny Komitet Kultury Fizycznej i Sportu (GKKFiS) oraz Główny Komitet Turystyki (1978), ponownie połączone w Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki (1985; zob. Pasko 2012). W tekście stosujemy pierwszy skrót dla tej instytucji: GKKE.

Na początku lat 50. XX w. władze podjęły decyzje, które doprowadziły do zmiany organizacyjnej w polskim sporcie. Przede wszystkim zlikwidowano dotychczas funkcjonujące związki sportowe, a w ich miejsce powstały sekcje sportowe przy GKKE. Kluby sportowe utraciły osobowość prawną i zostały przekształcone w wielosekcyjne koła sportowe przy zakładach pracy, a następnie połączone w zrzeszenia sportowe o charakterze branżowym. Zmieniono ich tradycyjne nazwy. Na przykład Wisła Kraków zmieniła nazwę na Gwardię, Lech Poznań na Kolejarka, Cracovia na Ogniwo, a Ruch Chorzów na Unię. Zmieniano także barwy klubowe. Wielu przedstawicieli środowisk powiązanych ze sportem oraz sympatyków sportu wyrażało opinie, że odejście od powszechnie kojarzonych, posiadających znaczącą tradycję nazw klubów było nieuzasadnione i mogło niekorzystnie wpływać na identyfikację kibiców z klubami (Jeleń i in. 1988). Powołano następujące zrzeszenia: „Budowlani” (koła sportowe branży budowlanej), „Chemik” i „Unia” (branża chemiczna), „Górnik” (branża górnicza), „Kolejarz” (kolej, transport), „Metalowiec”, „Stal” i/lub „Hutnik” (przemysł ciężki, w tym hutniczy), „Samorządowiec” i „Ogniwo” (gospodarka komunalna), „Spójnia” (przemysł spożywczy, handel), „Start” (w 1952 r. wyodrębniony ze „Spójni”, obejmujący spółdzielczość i cechy rzemieślnicze), „Włókniarz” (branża włókiennicza, skórzana), „Związkowiec” (najszybciej zlikwidowany) oraz Akademickie Zrzeszenie Sportowe (od 1957 r. Akademicki Związek Sportowy) czy Zrzeszenie „Ludowe Zespoły Sportowe” w 1952 r. (sport wiejski). Powstało również Zrzeszenie Sportowe „Gwardia” przy MSW i Zrzeszenie Wojskowe, czyli późniejsze wojskowe kluby sportowe, w tym Centralny Wojskowy Klub Sportowy (CWKS, wcześniej Legia Warszawa) przy MON (Pasko 2012; Gutowski 1965).

Zrzeszenia od momentu powołania ich do życia rywalizowały w osiągnięciu najlepszych wyników w poszczególnych dyscyplinach sportowych. Areną takich zmagania były ogólnopolskie spartakiady (pierwsza odbyła się w 1951 r.). Podczas spartakiady w 1954 r. Zrzeszenie Wojskowe zdecydowanie zdystansowało sportowców, np. pionu gwardyjskiego, pomimo że w klasyfikacji końcowej oba zrzeszenia nie uplasowały się na czołowych lokatach (Gutowski 1965; Hałys 1975; Gaj, Woltmann red. 1999; Pasko 2012). Jednakże dla MON najistotniejszy był fakt pokonania ministerstwa spraw wewnętrznych. Rywalizacja obu resortów w kolejnych latach przybierała różne formy, stanowiąc znaczący aspekt w polskim sporcie. Sukcesy wojskowych sportowców miały także gwarantować szczególne formy organizacyjne wprowadzone w sporcie wojskowym.

W latach 1945–1950 sport wojskowy nie stanowił istotnej siły w polskim sporcie. Niemniej sukcesywnie realizowano kolejne etapy jego rozwoju. W 1949 r. w wyniku reorganizacji sportu wojskowego powstał Centralny Wojskowy Klub Sportowy Warszawa. Nowy podmiot zyskał znaczące dotacje państwowe oraz przejął dotychczasowy dorobek przedwojennej warszawskiej WKS Legii. Natomiast przy poszczególnych sztabach okręgów wojskowych powstawały okręgowe wojskowe

kluby sportowe (OWKS), zaś w wybranych miastach garnizonowych powoływano garnizonowe wojskowe kluby sportowe (GWKS). Uwzględniając podział na rodzaje wojsk, funkcjonowały m.in.: WKS Lotnik (lotnictwo), WKS Flota (marynarka wojenna) czy WKS Lublinianka Lublin (wojska lądowe). Podstawową komórkę w strukturze poszczególnych szczebli organizacyjnych sportu miały stanowić koła sportowe w każdej jednostce wojskowej. Silnymi ośrodkami stały się wówczas: Bydgoszcz, Gdynia, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Świnoujście, Toruń, Wrocław czy Zamość (Gutowski 1965; Rajkowska red. 1975). Była to jedna z przyczyn tego, że w późniejszych dekadach znaczące sukcesy w wielu dyscyplinach sportowych osiągały takie wojskowe kluby, jak: Lublinianka Lublin, Śląsk Wrocław, Wawel Kraków czy Zawisza Bydgoszcz.

Od początku lat 50. XX w. sukcesywnie umacniała się wiodąca pozycja CWKS w hierarchii klubów sportowych podległych MON. Prominentni działacze partyjni, wpływowi przedstawiciele Ludowego Wojska Polskiego, a także niektórzy działacze sportowi, sprzyjali decyzjom i działaniom mającym zapewnić uprzywilejowaną rolę CWKS w polskim sporcie. Niekiedy dążenia te miały patologiczny charakter, wypaczając zasady sportowej rywalizacji. Za przykład takich działań może posłużyć historia sekcji piłkarskiej OWKS (Wawel) Kraków. Piłkarze tego klubu zdobyli w 1953 r. tytuł wicemistrza Polski, wyprzedzając w ligowej tabeli drużynę CWKS Warszawa. Sytuacja ta spotkała się z dezaprobatą ówczesnych działaczy partyjnych i ministerialnych. W opinii władz MON klub okręgowy nie powinien wygrywać rywalizacji z klubem centralnym, to CWKS miał być sztandarową wizytówką rozwoju i sukcesów sportowych resortu. Podjęto więc bezprecedensową decyzję, aby podobny scenariusz sportowej rywalizacji nie powtórzył się w kolejnym sezonie. Decyzją MON przyjęto, że na centralnym poziomie rozgrywkowym może występować tylko CWKS, zatem aktualnego wicemistrza kraju (OWKS Kraków) wycofano z rozgrywek. W niższej klasie rozgrywkowej (ówczesna II liga) podobny los spotkał OWKS (Zawisza) Bydgoszcz oraz Lotnika Warszawa. Czołowi piłkarze krakowskiej drużyny: Robert Grzywocz, Henryk Hajduk i Edmund Kowal zostali przeniesieni (oddelegowani) do CWKS. Praktyka pozyskiwania wyróżniających się piłkarzy z ligowej konkurencji – najczęściej w celu odbycia przez nich zasadniczej służby wojskowej – stała się normą w budowaniu drużyny przez warszawski klub w kolejnych dekadach socjalistycznej Polski (czego przykładem była kariera najlepszego polskiego piłkarza w historii – Kazimierza Deyny). Warto zauważyć, że sekcja piłkarska OWKS (Wawel) Kraków, która stopniowo reaktywowała swoją działalność, nigdy nie powróciła na najwyższy szczebel rozgrywkowy. Natomiast w 1955 r. CWKS (właściwie CWKS Legia Warszawa) zdobył pierwsze mistrzostwo Polski w piłce nożnej.

Lata 1956–1980

W latach 1949–1955 sport funkcjonował według radzieckiego modelu organizacji. Praktycznie nie uwzględniono w nim dotychczasowych polskich doświadczeń i tradycji, doprowadzając do upolitycznienia sportu. Większość decyzji podejmowanych przez kierownictwo GK KF wymagało akceptacji Komitetu Centralnego PZPR. Należy podkreślić, że ten model organizacji nie zdał jednak egzaminu, szczególnie w odniesieniu do sportu wyczynowego. W związku tym zadecydowano o zreorganizowaniu go w latach 1956–1957 (Gaj, Woltmann red. 1999; Pasko 2012).

W wyniku zmian wznowiono działalność związków i klubów sportowych, przy jednoczesnym ograniczeniu wpływu zrzeszeń sportowych. Na przykład na początku 1957 r. reaktywowano Polski Związek Piłki Nożnej wraz z jego okręgowymi związkami. W wielu związkach ponownie zaangażowano dawnych, doświadczonych działaczy, znających meandry funkcjonowania sportu wyczynowego, także w realiach socjalizmu. Z entuzjazmem, szczególnie wśród sympatyków sportu, powracano do dawnych nazw klubów sportowych, ich symboli, barw klubowych oraz reaktywowania ich podmiotowości. Zmianę tę należy rozpatrywać jako ewolucyjną i podyktowaną naciskiem z jednej strony opinii publicznej, z drugiej zbyt wysokich kosztów transakcyjnych – tj. brak efektywności spowodował presję zmiany (North 1990, 1991).

Zmiany organizacyjne nastąpiły również w obszarze sportu podległego MON. W 1956 r. powołano Główną Radę Wychowania Fizycznego i Sportu MON (później Rada WF, Sportu i Turystyki MON) oraz zakończono działalność klubów w systemie CWKS i OWKS. Od 1957 r. sport wojskowy – poza centralą – był zorganizowany w formie wielosekcyjnych wojskowych klubów sportowych (WKS). Zmiany dotyczyły także ich nazw. Do dotychczas używanych akronimów, np. CWKS, OWKS, dodawano wcześniejsze nazwy własne. Stąd do rywalizacji sportowej powróciły m.in.: WKS Wawel Kraków, WKS Śląsk Wrocław, WKS Lublinianka Lublin oraz WKS Grunwald Poznań (Hałys 1975; Rajkowska red. 1975; Gaj, Woltmann red. 1999).

Wówczas ustabilizował się charakterystyczny dla niemal całego okresu socjalizmu hybrydowy system organizacji polskiego sportu, z silną władzą centralną i układem hierarchicznym, przy jednoczesnym powiązaniu organizacji sportowych z poszczególnymi sektorami oraz resortami państwa (Mańkowski 2024). Funkcjonowanie klubów mocno zależało od pozycji, jaką w strukturach Polski Ludowej zajmował resort sprawujący patronat nad danym klubem. W tej hierarchii resorty siłowe (MON i MSW) były uprzywilejowane. Kolejne miejsce w hierarchii zajmowały kluby z obszaru przemysłu, np. sektora górniczego, które posiadały znacznie większe możliwości zapewnienia swoim klubom zasobów: finansowych (etaty), infrastrukturalnych (baza socjalna i sportowa) i ludzkich (sportowcy,

działacze). To z kolei zapewniało dominację na krajowych arenach sportowych takich klubów, jak: Legia Warszawa (pion wojskowy), Wisła Kraków (pion gwardyjski) czy Górnik Zabrze (górnictwo). Warto zauważyć, że w sektorze górniczym korzystano z możliwości odbycia zasadniczej służby wojskowej w kopalni, dzięki czemu można było kaperować zawodników do klubów z tego sektora przemysłu. W ten sposób zyskiwały one przewagę nad innymi klubami sportowymi (Cienciąła, Leśnikowski 2012; Noga 2016).

Osobliwy charakter miała rywalizacja pomiędzy klubami wojskowymi i gwardyjskimi. Liczył się w niej nie tylko sukces sportowy, lecz także wizerunkowy. Kreowano pozytywny odbiór w społeczeństwie obu kluczowych resortów w socjalistycznej Polsce. Realizując te założenia, wojskowe i gwardyjskie kluby sportowe podejmowały działania generujące patologiczne zjawiska. Wielokrotnie wypaczano sportową rywalizację. Mechanizmy tworzenia „pustych” czy „fasadowych” etatów dla sportowców, trenerów oraz działaczy, zmuszanie do zmiany barw klubowych lub kaperowanie wyróżniających się sportowców, ale także do podejmowania przez nich współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa (SB) lub z Wojskową Służbą Wewnętrzną (WSW), ustawianie (szczególnie w piłce nożnej) wyników meczów – to działania wówczas powszechnie praktykowane, aby osiągać sukces sportowy i wizerunkowy.

Od 1956 r. sport wyczynowy ponownie odgrywał znaczącą rolę, mimo to oficjalnie uznawano, że w uwarunkowaniach socjalistycznego państwa sportowcy są amatorami. Funkcjonujące w PRL tzw. fasadowe amatorstwo tworzyło fikcyjną rzeczywistość w obszarze sportu. Sportowcy korzystający ze stypendiów sportowych bądź pozostający formalnie na etacie w patronackim przedsiębiorstwie lub resorcie zajmowali się tylko uprawianiem sportu, bez konieczności wypełniania obowiązków służbowych wynikających z przypisanego etatu (Mańkowski 2024; Woźniak 2013). W klubach wojskowych schemat działania fikcyjnych etatów dostosowywano do specyfiki MON. Na przykład Kazimierz Deyna jako zawodnik CWKS Legii Warszawa był formalnie zawodowym żołnierzem LWP w stopniu porucznika. Gdy w 1978 r. wyjeżdżał kontynuować karierę w angielskim klubie Manchester City, jego zwolnienie z armii opiniował ówczesny minister obrony narodowej gen. Wojciech Jaruzelski. Tego typu praktyki dotyczyły również innych klubów sportowych. W pionie gwardyjskim sportowcy byli etatowymi pracownikami np. Milicji Obywatelskiej (Majchrzak 2017; Szarama 2016).

Wielu wyróżniających się na ligowych arenach sportowców stawało się zawodnikami wojskowych klubów w związku z koniecznością odbycia zasadniczej służby wojskowej, która była obowiązkowa w okresie Polski Ludowej. Przejście z klubu macierzystego do wojskowego umożliwiało wypełnienie tego obowiązku poprzez kontynuację kariery sportowej w jego barwach. Kluby wojskowe, a także gwardyjskie, wykorzystywały przepisy, zasilając swoje kadry utalentowanymi sportowcami, gwarantującymi sukcesy sportowe. Uprzywilejowana pozycja w systemie sportu

dawała im znacznie większe możliwości zapewnienia apanaży socjalno-bytowych, zachęcających do reprezentowania ich barw. Dlatego też wielu sportowców nie wracało do macierzystych klubów po odbyciu służby wojskowej. Trzeba zauważyć, że wielokrotnie metody stosowane przez kluby wojskowe w celu pozyskania danego sportowca budziły powszechną dezaprobatę i opór środowiska sportowego oraz kibiców. Stołeczna Legia, będąca najsilniejszym i najbardziej faworyzowanym wojskowym klubem, w ten sposób regularnie dołączała do swojej drużyny wybranych sportowców. Skala zjawiska doprowadziła do powszechnej, trwającej do dzisiaj antypatii wobec warszawskiego klubu w środowiskach sympatyków sportu niemal w całej Polsce.

Kryzysy społeczne i polityczne lat 70. ubiegłego wieku dotknęły także sport. Jako obszar odgrywający szczególną rolę propagandową w Polsce Ludowej, pokazując jej silną pozycję na arenie międzynarodowej, był podatny również na zmiany polityczne (np. zmiana na stanowisku I Sekretarza KC PZPR). Lata 70. wyznały okres wielu sukcesów polskich sportowców na igrzyskach olimpijskich oraz imprezach rangi mistrzostw świata czy Europy. Sportowcy wojskowych klubów należeli do podstawowych reprezentantów kraju. W rozgrywkach krajowych kluby te stały się najsilniejszymi organizacjami. Sukcesy odnoszone przez ich zawodników odnotowywano w większości dyscyplin sportowych – od boksu do żeglarstwa. Do połowy lat 70. XX w. osiągnięcia w tak wielu dyscyplinach przyniosły sportowcom tych klubów ponad 1750 tytułów indywidualnych mistrzów Polski, a także ponad 475 tytułów mistrzów kraju w sportach drużynowych. Na igrzyskach olimpijskich sportowcy wojskowi zdobyli ponad 50 medali oraz 35 mistrzostw świata i 35 mistrzostw Europy (Rajkowska red. 1975).

Lata 1980–1989

Napięcia społeczno-polityczne oraz problemy gospodarcze, które nastąpiły w ostatniej dekadzie Polski Ludowej, objęły wszystkie obszary życia społecznego. Sport także uległ kryzysowi organizacyjnemu, wynikającemu z dynamiki wydarzeń w państwie. Trudna sytuacja ekonomiczna przełożyła się na działalność klubów i polskich związków sportowych. Charakterystycznym zjawiskiem w całym okresie Polski Ludowej była zależność środowiska sportowego od rządzącej partii. Z zachowanych z tego czasu dokumentów wynika, że najmniejsze komórki PZPR, czyli podstawowa organizacja partyjna (POP), aktywnie działały w klubach sportowych. Ponadto członkowie PZPR pełnili znaczące funkcje w zarządach większości z nich. Ta sieć powiązań z władzą nie uchroniła jednak ani klubów, ani związków sportowych od zawieszenia statutowej działalności czy nawet objęcia niektórych z nich nadzorem komisarycznym po ogłoszeniu stanu wojennego w grudniu 1981 r. Komisarz wojskowy pojawił

się także w GKKF. W tych okolicznościach konieczne do wprowadzenia wówczas zmiany strukturalne w obszarze sportu i kultury fizycznej zostały odłożone w czasie o kilka lat (Gaj, Woltmann red. 1999; Pasko 2012).

Sport wyczynowy nadal miał być wykorzystywany jako narzędzie propagandowe, szczególnie wobec rosnącego niezadowolenia społecznego z pogarszającej się sytuacji ekonomicznej, społeczno-politycznej, a także izolacji Polski w wymiarze międzynarodowym. Sukcesy sportowe miały więc stanowić swoiste remedium i oddziaływać na pozytywny wizerunek państwa w opinii społeczności międzynarodowej. Z drugiej strony wprowadzenie stanu wojennego oraz napięta sytuacja na świecie pierwszej połowy lat 80. ubiegłego wieku, w rezultacie czego kraje socjalistyczne zbojkotowały igrzyska olimpijskie w Los Angeles w 1984 r. (w odpowiedzi na bojkot igrzysk w Moskwie w 1980 r. przez niektóre kraje demokratyczne), znacząco ograniczyły możliwości uczestnictwa polskich sportowców w imprezach zagranicznych.

W opinii środowiska sportowego ówczesna struktura organizacyjna sportu nie spełniała już swojej funkcji i roli. W latach 1983–1985 władze państwowe inicjowały, z reguły nieudolne, działania zmierzające do poprawy jego kondycji. Odczuwalny brak środków finansowych doprowadził jednak do postulowanej przez GKKF i akceptowanej przez władze państwa dywersyfikacji dyscyplin sportowych. Uznano, że pewnym osiągnięciem była ustawa z dnia 3 lipca o kulturze fizycznej z 1984 r. (Dz. U. Nr 34, poz. 181). Miała ona na celu usystematyzować sport, ale poza licznymi ogólnikami w niewielkim stopniu zmieniała jego oblicze. Swoistym fenomenem tej ustawy był fakt, że regulowała ona obszar polskiego sportu także w okresie transformacji aż do 1996 r. (Mańkowski 2024).

Istotny problem stanowiły stale narastające zjawiska defraudacji funduszy związków sportowych oraz korupcji. Piłka nożna była tą dyscypliną, w której skala owych patologii osiągnęła największe rozmiary i dotyczyła wszystkich poziomów rozgrywkowych. Udział w tych procederach brali nie tylko przedstawiciele środowiska sportowego, lecz także urzędnicy państwowi wielu szczebli. Sposobu na wyeliminowanie niepożądanych praktyk ze środowiska sportowego upatrywano w wymianie części skorumpowanych działaczy na nowe kadry. Potrzebę podjęcia działań w tym kierunku postulowali nawet przedstawiciele związków zawodowych – powstałego w 1984 r. prorządowego OPZZ oraz reaktywowanego w 1989 r. NSZZ „Solidarność” (Gaj, Woltmann red. 1999; Pasko 2012).

O ile do połowy lat 70. wyniki osiąganе przez polskich sportowców i kluby sportowe wskazywały na stały rozwój, o tyle w latach 1980–1989 panował znaczący zastój, doprowadzający do regresu. Kluby wojskowe, mimo patronatu uprzywilejowanego resortu, również borykały się z wieloma problemami i patologiami polskiego sportu. W przełomowym okresie schyłku PRL i początków transformacji ustrojowej najsilniejsze wśród nich nadal pozostawały jeszcze wielosekcyjne: Legia Warszawa, Śląsk Wrocław oraz Zawisza Bydgoszcz.

Transformacja ustrojowa (1989–2004)

Transformacja ustrojowa w Polsce, którą datujemy na okres 1989–2004 (Gadowska, Rymsha 2017), dotknęła każdego obszaru życia społecznego na różnych jego poziomach. W polu instytucjonalnym sportu wojskowego jako pierwsze objęto reformami Ludowe Wojsko Polskie, które zmieniło się w Wojsko Polskie. Ministerstwo obrony narodowej przeprowadziło gruntowną reformę sił zbrojnych, głównie uniezależniając się od wcześniejszej bratniej Armii Czerwonej oraz wprowadzając zmiany zmierzające do przynależności do Paktu Północnoatlantyckiego NATO. Aczkolwiek ten kierunek nie był od razu wytyczony. W latach 1989–1991 Wojskowe Służby Wywiadowcze uznawały opozycję solidarnościową za antyustrojową. Szczególnie niebezpieczne dla reform sił zbrojnych miały być takie organizacje, jak: „Solidarność Walcząca”, Konfederacja Polski Niepodległej oraz Liberalno-Demokratyczna Partia „Niepodległość” (Kapuściak 2020).

Zachodzące zmiany (w tym odpolitycznienie, odideologizowanie Wojska Polskiego, nawiązanie do tradycji II Rzeczypospolitej) spowodowały rozluźnienie relacji z wojskowymi klubami sportowymi. Władze MON przyjęły zupełnie odmienną politykę zarówno wobec powiązania sportu i wojska w II Rzeczypospolitej czy Polsce Ludowej. O ile nie nastąpiło szybkie odcięcie WKS od struktur MON, o tyle na wielu płaszczyznach radykalne ruchy dowództwa WP i MON wywołały destabilizację i trudności w ich funkcjonowaniu. Dokonała się kolejna rewolucyjna zmiana instytucjonalna i poniekąd doszło do zerwania związku sportu i wojska (North 1990, 1991). W 1991 r. w Polsce funkcjonowało 21 wojskowych klubów sportowych, które bezpośrednio podlegały resortowi obrony. Kluby te posiadały 135 sekcji w 31 dyscyplinach sportowych. Wśród nich 14 brało czynny udział w sporcie wyczynowym, 6 działało przy uczelniach wojskowych, a jeden Yacht Klub funkcjonował jako sekcja żeglarstwa morskiego. Zawodnicy WKS stanowili 4% wszystkich sportowców zarejestrowanych w polskich związkach sportowych, a 61 zawodników miało status olimpijczyków. Zatrudniano w nich prawie 300 trenerów oraz ponad 250 instruktorów. Kluby te były wielosekcyjne, szkoliły także dzieci i młodzież do 18. r.ż. (ok. 9 tys. we wszystkich WKS, z czego tylko 11% to dzieci kadr cywilnych i zawodowych żołnierzy). Finansowanie WKS zależało od środków własnych (składek członkowskich) oraz środków MON. Ówczesna struktura finansowania była następująca: pełne finansowanie dotyczyło wysokiego wyczynu związanego z dyscyplinami uznanymi za utylitarne i użyteczno-wojskowe, pozostałe dyscypliny finansowano w 95% przez resort. Jednakże trudna sytuacja ekonomiczna państwa powodowała, że środki finansowe przeznaczone na sport w budżecie MON były mocno ograniczone. W rezultacie realnie WKS nie otrzymywały pieniędzy na swoją działalność, szczególnie gdy prowadziły wiele sekcji sportowych. Szukały więc możliwości pozyskiwania środków finansowych z innych

źródeł, co w nowej kapitalistycznej rzeczywistości nie było proste. W tym celu m.in.: powoływano fundacje na rzecz rozwoju sekcji sportowych w WKS, starano się o sponsorów na działalność sportową lub organizacje imprez sportowych, podejmowano działalność gospodarczą i zakładano spółki, zwiększano dochody z imprez sportowych i wynajmu obiektów sportowych. Przy tym ostatnim działaniu należy podkreślić, że była to najczęstsza odpowiedź klubów sportowych na nową rzeczywistość społeczną, jeśli tylko mogły zarządzać obiektami sportowymi (Mańkowski 2024; Burdyka, Mańkowski 2023). Inne WKS-y mogły bezpłatnie korzystać z infrastruktury sportowej, a MON pokrywał ich zarządzanie i administrowanie. Wojsko Polskie utrzymywało na etatach zawodowych żołnierzy będących zawodnikami wojskowych klubów.

W 1992 r. decyzją MON zostały powołane Wojskowe Ośrodki Szkolenia Sportowego (WOSS), ale swoją działalność rozpoczęły dopiero 1 stycznia 1995 r. Były to sportowe jednostki wojskowe utrzymywane z budżetu MON. Równocześnie zaprzestano bezpośredniego finansowania WKS. Resort obrony, za pośrednictwem WOSS, zlecał zadania WKS na przygotowanie i szkolenie żołnierzy w sporcie. W przypadkach, gdzie infrastruktura sportowa wciąż należała do resortu i równocześnie działały tam WOSS, ministerstwo wspierało WKS-y poprzez „utrzymywanie nieruchomości i rozbudowę bazy szkoleniowej, zatrudnianie kadry trenersko-instruktorskiej, zapewnianie opieki medycznej i utrzymywanie kadry pomocniczej” (Odpowiedź MON na interpelację nr 6807). Innym wsparciem były „korzyści z działalności gospodarczej prowadzonej w obiektach finansowanych przez budżet MON”, które „wpływały do kasy stowarzyszeń” (Odpowiedź MON na interpelację nr 6807).

Najtrudniejsze dla funkcjonowania WKS były lata 1992–1995. W tym okresie MON podjął takie działania, jak: stopniowe likwidowanie starej struktury sportu przy resorcie, odcinanie finansowania czy nakazywanie klubom zmianę formy prawnej na stowarzyszenie zgodnie z ustawą z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 2261). Co ciekawe, na początku XXI w. MON szukał uzasadnienia dla likwidacji WKS w tamtym okresie w ustawie z dnia 18 kwietnia 1996 r. o kulturze fizycznej (Dz. U. Nr 25, poz. 113). Patrząc wstecz, jest jasne, że to nie ona wpływała na decyzje z lat 1989–1995 w kwestii roli, funkcji i miejsca sportu przy resorcie. Ustawa ta wówczas nie istniała, a poprzednia ustawa z 1984 r. w żaden sposób nie kolidowała z funkcjonowaniem WKS jako klubów finansowanych przez MON.

Nie tylko nowe prawodawstwo przyczyniło się do likwidacji sportu wojskowego, lecz także stale obecne problemy w resorcie dotyczące: przynależności własnościowej infrastruktury sportowej; braku środków finansowych na prowadzenie działalności w zakresie kultury fizycznej wraz z deklarowaną chęcią zachowania jej w strukturach wojskowych, a szczególnie tej związanej z działalnością obronną; dopuszczenia cywilów do wojskowych klubów sportowych czy odpływu ludzi

z obszaru sportu. Dlatego też w 1995 r. doszło do całkowitej restrukturyzacji sportu wojskowego. Wspomniane WOŚS powstały przy okręgach wojskowych i rodzajach sił zbrojnych, likwidując równocześnie sekcje sportowe i odcinając bezpośrednie finansowanie tych WKS, które jeszcze funkcjonowały. Pogłębiające się odchodzenie resortu od WKS powodowało, że kluby te likwidowały sekcje lub też część z nich autonomizowała się, np. zachowując nazwę i działając poza strukturami MON. Tak było w przypadku m.in. największego klubu CWKS Legia Warszawa. W pierwszej kolejności od jej struktur odłączono sekcję piłki nożnej, przy czym zachowano nazwę „Legia”, a z sekcji tej powstało osobne stowarzyszenie, następnie zaś sportowa spółka akcyjna. Pozostałe sekcje, nie mając możliwości pozyskiwania środków, upadły. Markę Legii odbudowywano dopiero w XXI w., nawiązując do tradycji CWKS, gdyż próby przywrócenia wielosekcyjnego klubu sportowego nie powiodły się. Obecnie sekcje bokserska, koszykarska, hokeja na lodzie, tenisa ziemnego odwołują się do tradycji i nazwy CWKS Legii. W innych wojskowych klubach sportowych schemat restrukturyzacyjny był podobny. Niektóre sekcje autonomizowały się – np. sekcja koszykarska czy sekcja piłkarska Śląska Wrocław, w dawnej strukturze tego klubu zostały sekcje strzelectwa sportowego i zapasów.

Działania w obszarze sportu w czasie transformacji należy uznać za czysto polityczne oraz uwarunkowane zmianami ustrojowymi i gospodarczymi. Szczególnie stosowanie rozwiązań neoliberalnej gospodarki kapitalistycznej w niemal każdym wymiarze życia społecznego odbijało się na podejściu władz resortu do sportu. Ówczesna polityka państwa zmierzała do uniezależnienia wielu sfer społeczno-ekonomicznych od środków finansowych z budżetu państwa – nie zważając na koszty społeczne – co bezpośrednio dotknęło sport wojskowy.

Powołane do życia WOŚS przetrwały zaledwie sześć lat – w 2001 r. na podstawie decyzji nr 155/MON (Dz. Urz. Nr 12, poz. 107) zostały rozformowane. Kres funkcjonowania tych ośrodków oznaczał zarazem koniec pośredniego finansowania WKS. Cała zaś infrastruktura sportowa należąca do resortu uległa zmianom właścicielskim: albo została przekazana Agencji Mienia Wojskowego, albo oddana jednostkom samorządu terytorialnego, głównie gminom – innymi słowy została skomunalizowana. Wojsko Polskie także sprzedawało nieruchomości, które wcześniej służyły jako obiekty sportowe. Działania te spowodowały, że przez niespełna rok sport formalnie nie istniał w strukturach wojska. Dopiero w 2002 r. zdecydowano się utworzyć następujące zespoły sportowe: Zespół Sportowy Wojsk Lądowych we Wrocławiu, Grupa Sportowa w Warszawie, Grupa Sportowa w Bydgoszczy, Zespół Sportowy Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej w Poznaniu, Zespół Sportowy Marynarki Wojennej w Gdyni. Według resortu wraz z powołaniem tych organizacji stworzono: 190 etatów wojskowych, w tym 143 etaty dla żołnierzy sportowców oraz 47 etatów dla kadry szkoleniowej. Ponadto Zespół Sportowy Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej w Poznaniu rozpoczął działalność, wykorzystując

bazę szkoleniowo-sportową po rozformowanych WOSS, a Zespół Sportowy Wojsk Lądowych we Wrocławiu użytkował obiekty szkoleniowe wojsk lądowych oraz obiekty specjalistyczne wojskowych klubów sportowych.

Przywrócono zadania zlecone istniejącym jeszcze WKS, do których należało szkolenie i przygotowanie żołnierzy sportowców w dyscyplinach sportowych użytecznych w wojsku i preferowanych w Międzynarodowej Radzie Sportu Wojskowego (fr. Conseil International du Sport Militaire, CISM). Zarazem jednak resort podkreślał, że nie ingeruje w zarządzanie WKS, pozostawiając je niezależnymi stowarzyszeniami. Należy przy tym zauważyć, że wsparcie dla klubów, które podejmowały się współpracy z MON, nie było tak znaczące jak w okresie Polski Ludowej.

Inną konsekwencją transformacji ustrojowej było powstałe w latach 1989–2004 zadłużenie wojskowych klubów sportowych wobec Skarbu Państwa. Kluby zadłużyły się bowiem zarówno już na początku przemian społecznych, jak i w okresie swojej samodzielnej działalności, gdy nie dochowywały zapisów umów cywilno-prawnych i obowiązków zarządzania obiektami sportowymi. Z jednej strony ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o finansach publicznych (Dz. U. Nr 155, poz. 1014) ograniczyła możliwości umarzania długów, z drugiej zaś mimo wielu politycznych prób nacisku na MON, aby zredukować zobowiązania klubów, resort kategorycznie odmówił, uzasadniając to finansowaniem publicznym i związanymi z tym przepisami. Podkreślano, że w ramach pomocy WKS wielokrotnie prolongowano spłaty długu i podpisywano stosowne ugody.

Kolejnym skutkiem transformacji ustrojowej było zaprzepaszczenie dorobku Polski Ludowej w postaci stworzenia bazy sportowej przy wojsku. Infrastruktura sportowa, niekonserwowana i niezarządzana w prawidłowy sposób, popadała w ruinę, przy czym część obiektów sprzedano lub oddano samorządom, które nie miały pieniędzy na ich modernizację. Wiele ośrodków przestało istnieć. Niszczenie bazy sportowej wpisuje się w ogólny obraz przemian w sporcie w Polsce tego okresu (Mańkowski 2024; Burdyka, Mańkowski 2023).

Współczesność (od 2004 r.)

Powstałym w 2002 r. zespołom sportowym różnych rodzajów sił zbrojnych nadano nowe zadania, które związane były z uczestnictwem żołnierzy sportowców w zawodach CISM. Najważniejsze z nich to: reprezentowanie wojska w rywalizacji międzynarodowej, zapewnienie członkom kadry narodowej warunków do szkolenia i odbywania zasadniczej służby wojskowej, współpracę z polskimi związkami sportowymi, „wojskowymi klubami sportowymi oraz innymi stowarzyszeniami w zakresie popularyzacji i rozwoju sportów przydatnych dla wojska oraz organizowanie, wspólnie z WKS-ami, zawodów i imprez sportowych, ze szczególnym

uwzględnieniem przedsięwzięć ujętych w kalendarzach CISM” (Szustakowski online). W 2005 r. umożliwiono żołnierzom reprezentowanie WP na zawodach międzynarodowych. Jako pierwsze wzięły w nich udział szpadzistka Danuta Dmowska, szablistka Aleksandra Socha i florecistka Sylwia Gruchała. Obecnie żołnierki sportowczynie są medalistkami igrzysk olimpijskich, mistrzostw świata czy Europy w wielu dyscyplinach sportowych.

Kolejna reforma sportu wojskowego nastąpiła w 2012 r. Resort obrony podjął wówczas decyzję o utworzeniu pięciu wojskowych zespołów sportowych: WZS Poznań, WZS Gdynia, WZS Wrocław, WZS Bydgoszcz oraz WZS w Zegrzu, później przeniesiony do Białobrzegów. Funkcjonowały one jednak tylko przez niecałą dekadę. Ich zadania były podobne do tych, które miały zespoły i grupy powołane w 2002 r.

Nowo powstałe zespoły stały się jednak fundamentem do powołania w 2021 r., w ramach kolejnej reformy, Centralnego Wojskowego Zespołu Sportowego (CWZS), który funkcjonuje do dziś. Uznano, że centralizacja będzie najlepszym rozwiązaniem łączenia sportu i wojska, toteż skonsolidowano pięć wspomnianych wojskowych zespołów sportowych w jednej organizacji. Obecnie do głównych celów i zadań CWZS należą: ustalanie zasad prowadzenia działalności sportowej (sportu wyczynowego) w resorcie obrony narodowej, tworzenie warunków dla rozwoju żołnierzy sportowców, organizacja i przygotowanie ich do reprezentowania Wojska Polskiego w rywalizacji na arenach międzynarodowych, koordynacja szkolenia zawodników kadry narodowej i olimpijskiej przygotowujące do udziału w zgrupowaniach, konsultacjach szkoleniowych, zawodach kontrolnych, mistrzostwach rangi krajowej i międzynarodowej oraz igrzyskach olimpijskich, prowadzenie współpracy międzynarodowej wynikającej z członkostwa w Międzynarodowej Radzie Sportu Wojskowego (CIMS) oraz współpracy z ministerstwem sportu i turystyki, PKOl, Polskimi Związkami Sportowymi i innymi stowarzyszeniami sportowymi, a także popularyzowanie sportu jako nieodłącznego elementu służby wojskowej (Szustakowski online).

Utworzenie CWZS podniosło znaczenie sportu wojskowego w systemie polskiego sportu w wielu wymiarach:

- realizowany jest plan dwutorowych karier zawodowych: sportowca i zawodowego żołnierza;
- nadano wyższy status udziałowi żołnierzy sportowców w zawodach *stricto* wojskowych, organizowanych pod agendą CISM;
- zaczęto propagować rolę sportu i wojskowości (proobronności), a figura żołnierza sportowca stała się silnym nośnikiem wartości, w tym wartości patriotycznych, co po występującej deinstytucjonalizacji takich norm w czasie transformacji ustrojowej oraz roli i funkcji wojska w tym zakresie jest warte odnotowania.

Również CWZS wykorzystują szereg kanałów medialnych (głównie *social media*) do upowszechniania nie tylko sportu i wojska, lecz także wspomnianych wyżej wartości. Sport stał się dzięki temu płaszczyzną agitacji do wstąpienia w szeregi Wojska Polskiego i rozpoczęcia kariery zawodowego żołnierza.

Podsumowanie

Przedstawione powyżej konteksty instytucjonalne i historyczne funkcjonowania sportu wojskowego w Polsce, w szczególności wojskowych klubów sportowych, pokazują zmienne, niekiedy burzliwe losy relacji sportu i wojska. Od 1918 r. relacja ta została uzależniona od otoczenia i zachodzących w nim zmian, które odzwierciedlały się w przeprowadzanych reformach – zarówno rewolucyjnych, jak i ewolucyjnych – struktury sportu wojskowego. Biorąc pod uwagę koncepcję Northa (1981, 1990, 1991), można zauważyć, że władze polityczne, środowisko wewnętrzne oraz ekonomia państwa były głównymi czynnikami wpływającymi na relacje sportu i wojska. Społeczne i ekonomiczne faktory decydowały w okresie II RP, Polski Ludowej i III RP o łączeniu lub rozdzielaniu sportu i wojska. Mimo że neoliberalne podstawy kapitalizmu w Polsce po 1989 r. wskazywały na rozdzielenie wojska i sportu, to takie rozwiązanie nie przetrwało próby czasu. Nie jest to też wyłącznie polska specyfika. Obecnie żołnierze brytyjskiego RAF, niemieckiej Bundeswehry czy amerykańscy żołnierze bywają sportowcami. Zawody wojskowe CISM to impreza sportowa pretendująca do tzw. *sport mega events*, mimo swojego militarnego nacechowania. Medale zdobywane podczas tych wydarzeń cieszą się dużym uznaniem wśród żołnierzy sportowców. „Marketingową” wartość takich imprez uznają też światowe armie, zgłaszając swoje reprezentacje sportowe do udziału w nich. Dla współczesnych sił zbrojnych sport stanowi też narzędzie w kreowaniu bardziej przyjaznego wizerunku żołnierzy i armii. W takim wymiarze sport spełnia funkcje ideologiczno-propagandowe, co z punktu widzenia badaczy społecznych jest wątkiem niezwykle interesującym.

Ograniczeniem zaprezentowanego tu badania jest oparcie się na danych źródłowych, artykułach, dokumentach i innych danych zastanych bez zastosowania innej metodologii. Analiza powiązań sportu i wojska na pewno nie pozostanie na marginesie z uwagi na wzrastającą w polskich warunkach rolę Wojska Polskiego w przestrzeni i debacie publicznej oraz w systemie sportu, choćby przez umożliwienie łączenia kariery sportowej z żołnierską. W kontekście zagrożeń geopolitycznych takie kariery mogą mieć także znaczenie tożsamościowe. Być może w najbliższej przyszłości jeszcze większego znaczenia nabiorą wzorce związane z tzw. *military masculinity* (Christensen, Kyed 2022), których treść będzie niuansowana przez komponenty sportowe. Z kolei wkraczanie kobiet w świat wojska może na nowo zdefiniować tożsamość kobiet, a sport wojskowy z pewnością odegra tutaj istotną rolę.

Literatura

- Burdyka K., Mańkowski D., 2023, *Strategie przetrwania klubów sportowych po 1989 roku. Propozycja modelu analitycznego*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Sociologica”, nr 84.
- Christensen A., Kyed M., 2022, *From Military to Militarizing Masculinities*, „NORMA”, vol. 17, no. 1, DOI: 10.1080/18902138.2022.2028428.
- Cieñciała Z., Leśnikowski D., 2012, *Stanisław Oślizło: Droga do legendy*, Warszawa: Zibi Media Sport.
- Ciosek I., 2010, *Związki sportowe oraz komitety wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego a rozwój sportu klubowego w Kielcach w latach 1918–1939*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, z. 9.
- Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F., 2014, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Gadowska K., Rymśa M., 2017, *Od socjologii transformacji do socjologii sfery publicznej. Nowe możliwości syntezy wiedzy o zmianie systemowej*, „Studia Socjologiczne”, nr 4(227).
- Gaj J., Woltmann B., 1997, *Sport w Polsce 1919–1939*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Kultury Fizycznej.
- Gaj J., Woltmann B. (red.), 1999, *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1996*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Kultury Fizycznej.
- Gawkowski R., 2013, *Futbol dawnej Warszawy*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Girginov V., 2009, *Bulgarian Sport Policy 1945–1989: A Strategic Relations Approach*, „The International Journal of the History of Sport”, vol. 26, no. 4.
- Godlewski P., 2006, *Sport w Polsce na tle politycznej rzeczywistości lat 1944–1956*, Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego.
- Gutowski A., 1965, *Drogi rozwoju kultury fizycznej w Polsce Ludowej w latach 1944–1956*, Warszawa: Sport i Turystyka.
- Hałys J., 1975, *Polska piłka nożna*, Warszawa: Almanach.
- Iwan A., 2012, *Spalony*, Warszawa: Buchmann.
- Jaczyński S., 2016, *Bezpieczeństwo militarne II Rzeczypospolitej – aspekty wewnętrzne*, „Doctrina Studia Społeczno-Polityczne”, t. 13, nr 13.
- Jeleń J., Dobrowolny Z., Konieczny A., Łagódka Z., Marcinek K., Stański G., Wowra A., 1988, *Liga gra i po pięćdziesiątce*, Warszawa: Sport i Turystyka.
- Kapuściak B., 2020, „WSW ma się świetnie”. *Zmiana czy kontynuacja? Wojskowy wywiad i kontrwywiad w latach 1989–1991* [w:] P. Pleskot, *Między PRL a III RP (1989–1990). Legalizm czy kontynuacja?*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Kurkowska-Budzan M., Stasiak M., 2016, *Stadion na peryferiach*, Kraków: Universitas.
- Kusiak F., 1992, *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Majchrzak G., 2017, *Tajna historia futbolu. Służby, afery i skandale*, Warszawa: Fronda.
- Małolepszy E., 2015, *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.
- Mańkowski D., 2024, *Społeczne czynniki upadku i trwania klubów sportowych w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Mason T., Riedi E., 2010, *Sport and the Military: The British Armed Forces 1880–1960*, Cambridge: University Press.

- Matuchniak-Mystkowska A., 2021, *Sport jeniecki w Oflagach II B Arnswalde, II C Woldenberg, II D Gross Born. Analiza socjologiczna*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Noga R., 2016, *Żużel w PRL-u. Sport żużlowy w Polsce w latach 1948–1989*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- North D., 1991, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- North D., 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- North D., 1981, *Structure and Change in Economic History*, New York: Norton.
- Pasko A., 2012, *Sport wyczynowy w polityce państwa 1944–1989*, Kraków: Wydawnictwo Avalon.
- Półchłopek W., 2002, *Wychowanie fizyczne i sport żołnierzy polskich w obozach jenieckich Wehrmachtu i NKWD (1939–1945)*, Opole: Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu.
- Rajkiewicz M., 2019, *Kluby resortowe, czyli jak władze komunistyczne wpływały na polskie kluby piłkarskie*, RetroFutbol.pl, 18.10, <https://rfb1.pl/kluby-resortowe-czyli-jak-wladze-komunistyczne-wplywaly-na-polskie-kluby-pilkarskie/> (dostęp: 29.10.2024).
- Rajkowska J. (red.), 1975, *Księga sportu polskiego 1944–1974*, Warszawa: Sport i Turystyka.
- Reichel P., 1999, *Festival and Cult: Masculine and Militaristic Mechanisms of National Socialism*, „The International Journal of the History of Sport”, vol. 16, no. 2.
- Sowa J., 2021, *Sport w Policji Państwowej Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe”, t. 4, nr 4.
- Szarama P., 2016, *Jerzy Kulej. W cieniu podium*, Warszawa: Melanż.
- Szujecki K., 2012, *Życie sportowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Bellona.
- Szustakowski J., bd, *Sport wojskowy i jego reformy*, Centralny Wojskowy Zespół Sportowy, <https://www.wojsko-polskie.pl/cwzs/historia/> (dostęp: 29.10.2024).
- Szymański L., 1995, *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław: Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu.
- Wohl A., 1979, *Socjologia kultury fizycznej. Zarys problematyki*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwa Akademii Wychowania Fizycznego.
- Wolsza T., 2018, *Ze sportem za pan brat, ze sportem na bakier. Pasje sportowe elit politycznych w dwudziestoleciu międzywojennym i w pierwszych latach Polski Ludowej*, Warszawa: Instytut Historii PAN, Instytut Pamięci Narodowej, Wydawnictwo Neriton.
- Woźniak W., 2013, *Zawodowe amatorstwo? Futbol w okresie PRL w relacjach polskich piłkarzy* [w:] M. Kazimierczak, J. Kosiewicz (red.), *Sport i turystyka. Uwarunkowania historyczne i wyzwania współczesności*, Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu.
- Wryk R., 2016, *Sport i Wojna. Losy polskich olimpijczyków w latach II wojny światowej*, Warszawa: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Zimnoch K., 2022, *Wileński „Ilustrowany Tygodnik Sportowy” (1921–1922). Z dziejów polskiej prasy sportowej na Wileńszczyźnie w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, t. 25, nr 1.

Dokumenty

Decyzja nr 155/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 18 lipca 2001 r. w sprawie zmian organizacyjnych w systemie funkcjonowania sportu wyczynowego w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. Urz. Nr 12, poz. 107.

Odpowiedź Ministra Obrony Narodowej na interpelację nr 6807 w sprawie zadłużenia wojskowych klubów sportowych, <https://orka2.sejm.gov.pl/IZ4.nsf/main/26C76576> (dostęp: 29.10.2024).

Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o finansach publicznych, Dz. U. Nr 155, poz. 1014.

Ustawa z dnia 3 lipca o kulturze fizycznej z 1984 r., Dz. U. Nr 34, poz. 181.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 2261.

Ustawa z dnia 18 kwietnia 1996 r. o kulturze fizycznej, Dz. U. Nr 25, poz. 113.